

Milan Mesić

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

Primljeno: 25. 06. 1990.

RADNI MIGRANTI I DRUŠTVENI RAZVOJ — ISTRAŽIVANJE U DVJEMA OPĆINAMA

SAŽETAK

U ovom izvještaju iznijeti su djelomični rezultati anketnog ispitivanja *radnih migranata* na temu migracijskog iskustva, društveno-ekonomskog razvoja rodnog kraja i njihove uloge u tome. Anketirana su 57 Slunjana (oko 5% populacije) i 214 Čakovčana (oko 3,3% ukupne populacije prema popisu iz 1981). Radi se o dvije izrazito vanjskomigracijske općine u kontinentalnom dijelu Hrvatske, koje se, međutim, razlikuju po svom društveno-ekonomskom razvoju. Naša generalna polazna hipoteza — da općinsko porijeklo migranata, u takvim slučajevima, može utjecati (kao nezavisna varijabla) na neke stavove, mišljenja i orijentaciju respondenata iz šire problematike migracija i razvoja — potvrđena je. Moramo, ipak, biti oprezni u generalizaciji rezultata, kako zbog ograničenog uzorka, tako i zbog toga što u nekim pitanjima nije utvrđena pretpostavljena statistička signifikantnost razlike u odgovorima ispitanika iz dviju općina. Indicirano je međutim djelovanje i nekih drugih objektivnih obilježja ispitanika na njihove odgovore, kao što su dob, školska sprema i spol. U cjelini gledajući, našli smo da su radni migranti još mahom povratnički orijentirani (82% eksplicitno je izjavilo da se misli vratiti), da su uvelike zainteresirani za ekonomski i politički razvoj rodnog kraja i cijele zemlje, štoviše da imaju za rodni kraj i zemlju investicijske, pa i poduzetničke planove.

Uvod

U okviru projekta (zadatka) *Vanjske migracije i društveni razvoj* u Institutu za migracije i narodnosti provedeno je anketno ispitivanje radnih migranata iz dviju izrazito emigrantskih općina u Hrvatskoj: Čakovca i Slunja. Istraživanje sam pripremio i proveo u suradnji sa grupom istraživača Instituta koji su istovremeno bili i anketari.¹

Upitnik koji čini samo dio empirijskog istraživanja o (vanjskim) migracijama i društvenom razvoju, odnosno dio integralnog projekta koji uključuje i teorijske rasprave, sastavljen je od nekoliko baterija pojedinačnih pitanja na temu migracijskog iskustva, evropskih integracijskih procesa,

¹ Na ovom dijelu projekta »Migracije i društveni razvoj« surađivali su: Josip Anić, mr. Jadranka Čačić, dr. Ružica Čičak-Chand, mr. Emil Heršak, Josip Kumpes, mr. Ivan Lajić, Vlatka Marić, dr. Anđelko Milardović, mr. Mirjana Oklobdžija, Sonja Podgorelec. U samom anketiranju pomogli su još: Tihomir Dumančić, mr. Jadranka Grbić, mr. Nada Hranilović, Zdenko Ivezić, mr. Ivica Nejašmić i Tihomir Telišman. Podatke je kompjutorski obradio mr. Benjamin Čulig.

društvenih promjena u Jugoslaviji, društvenog razvoja i uloge radnih migranata u razvoju. Htjeli smo ustanoviti stavove i mišljenja ljudi koji rade u zapadnoevropskim imigracijskim zemljama o tim pitanjima, budući da se upravo od njih sve više očekuje aktivna uloga u društvenom razvoju rodnog kraja i šire društvene zajednice. Projekt je zamišljen dugoročno i u ovoj fazi izabrane su dvije izrazito emigracijske općine u kontinentalnom dijelu Hrvatske, koje se, međutim, međusobno bitno razlikuju po svim bitnim odrednicama razvijenosti.² Moglo se, dakle, pretpostaviti (radna hipoteza) da su (vanjske) migracije u jednom lokalnom (regionalnom) kontekstu djelovale kao jedan od poticajnih, a u drugom ograničavajućih faktora razvoja ili barem da je u jednom slučaju (relativni) razvoj ostvaren usprkos (vanjskim) migracijama, a u drugom nije. Stoga je općina porijekla rodnog migranta uzeta kao jedan od ključnih nezavisnih varijabli anketnog ispitivanja, s pretpostavkom da može utjecati na stavove i mišljenja ispitanika. Naravno, nastojali smo utvrditi razlike u odgovorima i s obzirom na druga standardna obilježja naših respondenata, kao što su spol, dob, obrazovna razina, radni status, godina odlaska u inozemstvo.

Uzorak ispitanika planirali smo na razini od približno 50% ukupnog broja radnika na radu u inozemstvu, utvrđenog popisom 1981. Radi se isključivo o radnim migrantima prve generacije, kojih je u Slunju popisano 1.303 i u Čakovcu 6.468. Sa 56 ispitanika, kvota uzorka za Slunj u potpunosti nije ispunjena, dok smo u Čakovcu uspjeli anketirati oko 3,3% ukupne populacije, odnosno 215 ispitanika. Osnovni je razlog bio slabiji posjet migranata rodnom kraju u vrijeme božićnih praznika 1989. nego što smo očekivali. Ispitivanje smo zbog razloga štednje, kao i zbog konvencionalnosti, da u kućne posjete ispitanicima ne dođemo u vrijeme samih praznika, provodili u tri dana između Božića i Nove godine.

Uzorak nije sasvim slučajan. Izabrali smo prvo, uz općinska središta Čakovec i Slunj, nekoliko mjesnih zajednica s relativno većom proporcijom vanjskih migranata.³ Uz usrdnu pomoć općinskih rukovodstava došli smo zatim u kontakt s mjesnim uredima preko kojih smo obično započinjali prva anketiranja. Važno je napomenuti da su ispitanici ispunjavali upitnik uz pomoć istraživača-anketara, ali bez prisutnosti službenika mjesnog ureda. Dalje se do ispitanika dolazilo metodom »snježne grude (snow ball): pitali bismo ispitanike i druge mještane za njihove rođake, prijatelje i poznanike koji rade u inozemstvu, a koji su došli za božićne praznike svojim kućama ili kućama svojih roditelja, prijatelja. Većina ispitivanja provedena je u privatnim kućama, gdje smo pronašli ispitanike. Anketar ili anketarska ekipa na nekom terenu praktički je nastojala ispitati sve migrante u određenoj mjesnoj zajednici koji su bili ovdje i do kojih su uspjeli doći a zatim nastaviti ispitivanje u drugoj mjesnoj zajednici. Bilo je, ali rijetko, slučajeva da su neki migranti odbili odgovoriti na anketu zbog više sumnjičavosti prema njezinu karakteru i namjeni. Zapaženo je da su žene teže pristajale na razgovor, tako da su relativno slabije zastupljene u uzorku. Dobar dio ispitanika pokazivao je jasnu nelagodu zbog naziva migranti, koji je kolok-

² Razlika u razvijenosti između Čakovca i Slunja postojala je i prije masovnih vanjskih radnih migracija, no za nas je indikativno da je usprkos migracijama Čakovec danas razvijenija općina i da je jaz prema Slunju još produbljen. Tako se početkom šezdesetih (1963/64) razlika u narodnom dohotku kretala oko 1 : 6, a 1986. naprimjer više od 1 : 10.

³ U slunjskoj općini uz općinsko središte anketiranje je izvršeno još u mjesnim zajednicama: Cetinograd, Lađevac i Rakovica.

U Čakovečkoj, uz Čakovec: Prelog, Mala Subotica, Orehovica, Vularija, Podbrest, Donja Dubrava, Donji Vidovec, Gardinovec, Domašinec, Dekanovec, Juraj u Trnju, Hodošan, Novakovec.

vijalno vezan uz političku emigraciju, te su ga oni doživljavali s negativnom konotacijom kakva je proizlazila iz dotadašnje službene upotrebe toga pojma, dok smo ga mi istraživači koristili kao *terminus technicus*.

Anketa je bila prilično opsežna. Obuhvaćala je 44 pitanja zatvorenog tipa i dvije skale stavova. Ispitivanje je prosječno trajalo četrdesetak minuta i zahtijevalo veliku pažnju ispitanika i pomoć anketara.

Ovdje prezentiramo samo dio rezultata istraživanja. Prvo iznosimo strukturu uzorka prema glavnim nezavisnim varijablama (tabl. 1).

Tablica 1

Struktura uzorka — glavne zavisne varijable

Općina	Spol		Dob		
1. Slunj	57	1. m.	214	1. do 40	74
2. Čakovec	214	2. ž.	56	2. od 41	197
Šk. sprema		God. odlaska u inozemstvo			
1. bez osnovne	40	1. do 1964.		6	
2. osnovna	129	2. od 1965. do 1973.		242	
3. zanat, srednja	100	3. od 1974.		22	
Radni status	sadašnji		prijasnji		
1. tehničar, inženjer, liječnik	1		1		
2. predradnik, poslovođa	12		1		
3. samostalni obrtnik	0		1		
4. službenik	2		4		
5. KV radnik	93		79		
6. inter. kvalifik./poljoprivrednik	69		81		
7. NKV radnik	87		55		
8. nezaposlen	4		42		
9. neki drugi	3		7		
N = 271					

Migracijsko iskustvo

Prvo nas je zanimalo kako ispitanici ocjenjuju svojevremenu odluku o odlasku na rad u inozemstvo? Alternative odgovora poredane su na peteročlanoj skali:

1. jako sam nezadovoljan
2. nisam baš zadovoljan
3. niti sam zadovoljan niti nezadovoljan
4. uglavnom sam zadovoljan
5. jako sam zadovoljan

Pitanje je složeno i uključuje ispitanikov odnos prema postignutom materijalnom standardu, s jedne strane, a s druge psihičku relaciju prema inicijalnim i naknadnim problemima kulture integracije u imigracijsko društvo.

Decentrirana distribucija s težištem na relativnom zadovoljstvu migracijom potvrdila je naša očekivanja. Radi se o rezigniranom mirenju s migrantskom situacijom, koja je ukupno gledajući za većinu daleko od punog zadovoljstva, i vrednovanju ponajprije materijalnih probitaka. Do eventualnih dubljih slojeva psihičkog nezadovoljstva i osujećenosti moglo bi se možda doći intenzivnim razgovorom, ali vrlo teško standardnom anketom. Ovakav tip ispitivanja, svjesni smo, omogućuje moralni ljudski konformizam u odgovaranju. Pa ipak, čini se, a to potvrđuje i utisak istraživača-anketara, da su naši radni migranti na racionalnoj razini doista zadržali početni stav, s kojim su u migracije i krenuli, da im ona, usprkos svim teškoćama i nedaćama, osigurava relativnu socijalnu promociju. Dakle, 53% ispitanika danas je uglavnom zadovoljno odlukama o migriranju, dok je jako zadovoljno sljedećih 12%. Neutralnu poziciju zauzelo je 15%. Relativno nezadovoljstvo iskazalo je blizu 13% te izrazito nezadovoljstvo marginalnih 7%.

Nismo našli statistički znatne razlike u odgovorima među ispitanicima s obzirom na njihova obilježja za koje smo pretpostavili da bi mogle biti nezavisne varijable. Testiranje važnosti razlika x^2 testom i u većini drugih pitanja iz našeg upitnika indiciralo je da treba ostati kod nulte hipoteze — da razlika nema, što govori i o velikoj homogenosti uzorka i vjerojatno populacije također, barem dijela migracijske populacije iz manjih mjesta kontinentalne Hrvatske na koje se, uz stanoviti rizik, naši rezultati mogu generalizirati.

Pitanjem — *Biste li Vi danas savjetovali mladim ljudima u Jugoslaviji da idu raditi u inozemstvo?* htjeli smo i posredno provjeriti stvarni odnos ispitanika prema migracijama. Na taj se način, naime, konformizam u zauzimanju stava, svojstven prilikom postavljanja izravnih pitanja koja se tiču samog ispitanika, unekoliko ublažuje. Pretpostavili smo da će migranti kroz traženi savjet zapravo projicirati svoje iskustvo bez osobne nelagode. U skladu s tim računali smo na pomak u distribuciji, u odnosu na prvo pitanje, u pravcu veće pravilnosti ili čak njezine izvjesne decentralizacije s težištem na relativno negativnom stavu (savjetu).

Naša su očekivanja više nego potvrđena. Tek nešto manje od 11% ispitanika *savjetovalo bi svakom mladom čovjeku da pokuša sreću u inozemstvu* (zadnja opcija od pet mogućih na nominalnoj skali od bezuvjetnog savjeta protiv odlaska preko neutralnog do bezuvjetnog savjeta za odlazak u migracije). Uvjetni odlazak — *Savjetovao bih da idu u inozemstvo onim mladim ljudima koji ne mogu u Jugoslaviji naći odgovarajuće zaposlenje i riješiti stambeno pitanje* — preporučilo je 27%. Sličnu, ali negativno formuliranu alternativu — *Ne bih savjetovalo mladim ljudima da idu raditi u inozemstvo ako mogu naći odgovarajući posao i riješiti stambeno pitanje ovdje* — izabralo je najviše, preko 36% migranata. Nešto preko 11%, pak, nije se moglo odlučiti — *Ne znam da li bih savjetovao ili ne bih savjetovao mladim ljudima da idu raditi u inozemstvo danas*, dok je 14% odlučno protiv migracija (*Nikako ne bih savjetovalo mladim ljudima da idu danas raditi u inozemstvo*).

Nismo ustanovili, kao što smo očekivali, statistički značajnu razliku među ispitanicima dviju općina. Pokazala se, međutim, statistička značajnost križanjem odgovora sa spolom ($x^2 = 33.82$ uz 10 stupnjeva slobode dopušta da se nul-hipoteza odbaci uz vrlo malu vjerojatnost rizika $p = 0.0002$) i to u smjeru koji smo mogli pretpostaviti. Žene su, naime, manje sklone savjetovati mladim ljudima odlazak u inozemstvo, što se može čitati i kao negativniji stav prema migracijama, koji vjerojatno proizlazi iz težeg (nega-

tivnijeg) migracijskog iskustva. Tako bi manje od 9⁰/₀ žena bezuvjetno savjetovalo migraciju naspram preko 11⁰/₀ muškaraca, odnosno 23⁰/₀ žena i 28⁰/₀ muškaraca uvjetno preporučuje migracije kao rješenje egzistencijalnih problema mladih. Zanimljivo je da, s druge strane, relativno nešto više muškaraca nego žena nikako ne bi savjetovalo odlazak u inozemstvo (14.5⁰/₀ naspram 12.5⁰/₀).

Što mislite da li biste živjeli bolje ili gore da niste otišli u inozemstvo — bilo je sljedeće pitanje, povezano sa prethodna dva. Opcije odgovora ponovo su date na skali od pet stupnjeva od — *živio bih puno gore*, do — *živio bih puno bolje*.

Manje od 8⁰/₀ smatra da bi živjelo malo bolje, a samo dva ispitanika — puno bolje da nisu migrirali. Neutralni stav — *živio bih podjednako* — prihvatilo je tek nešto više od 13⁰/₀, dok su se ostali raspodijelili između ocjena o malo i puno gorem životu da su ostali ovdje. Takva je raspodjela, po našem sudu, konzistentna s odgovorima na prvo pitanje, a to govori u prilog pouzdanosti našeg instrumentarija.

Ispitanici su, čini se, realno i u skladu s očekivanjima dogovorili i na posljednja dva pitanja iz iste kategorije.

Svoj život u zemlji rada prvih godina nakon dolaska, u odnosu na život u domovini, izrazita većina ocijenila je *težim* (43.17⁰/₀, odnosno *puno težim* 25.83⁰/₀). Svaki deseti ipak misli da je njemu ili njoj bilo *lakše* već prvih godina migracije, a svaki sedamnaesti da mu je bilo *puno lakše*. Ostali se nisu mogli odlučiti, pa su prihvatili neutralnu varijantu — da im je bilo *podjednako* kao što im je bilo u domovini prije odlaska (13.65⁰/₀).

Nasuprot relativno težem životu u migraciji prvih godina, *svoj dosadašnji život, u odnosu na život svojih prijatelja i poznanika u Jugoslaviji*, većina ispitanika ocjenjuje *lakšim* 39.11⁰/₀ i *puno lakšim* 14.76⁰/₀. No svaki peti drži da mu je život i danas zapravo težji, a svaki dvadeseti — puno težji. Za odgovor — *podjednako* — opredijelio se znatan postotak od 21.40⁰/₀. Mogli bismo zaključiti, gledajući naš uzorak migranata u cjelini, da oni osjećaju da im danas njihov život (što ovdje očito ne svode na materijalni standard) nije toliko lakši, u usporedbi s prijateljima i znancima u domovini, koliko je bio težji u početku. Svjesni su, dakle, životne cijene koju su platili da bi si osigurali bolji standard.

Povratak

Drugi blok pitanja odnosio se na povratak i probleme u vezi s njim. Postotak onih koji se namjeravaju vratiti u Jugoslaviju, sudeći prema našem uzorku, danas je svakako niži nego početkom 80-tih, ali su uvjerljivo potvrđeni opći nalazi migracijskih istraživanja da je prva generacija migranata i dalje velikim dijelom orijentirana na povratak u zemlje porijekla. Napominjemo, međutim, zbog istraživačke korektnosti, da se rezultati našeg ispitivanja u pogledu povratka ne mogu smatrati reprezentativnim za širu migracijsku populaciju. Mi, naime, nismo, nažalost, u uzorak mogli uključiti i one radne migrante iz odabranih općina koji su božićne praznike proveli u zemljama rada i među kojima vjerojatno ima relativno više onih koji imaju slabije veze s domovinom te su vjerojatno i više orijentirani na trajni ostanak u zemlji imigracije. S druge strane nisu došli ni mnogi koji će biti ovdje u vrijeme poljskih i drugih sezonskih radova, što je opipljiv izraz njihovih povratničkih planova.

Rezultati su sljedeći. Preko 82⁰/₀ ispitanika odgovorilo je da se *namjerava vratiti* u Jugoslaviju. Relativno je znatan postotak *neodlučnih* (11.81⁰/₀), koji još nisu donijeli odluku (dručkije rečeno, nisu sigurni u prvobitnu odluku da će se vratiti). Samo je osmoro migranata (3⁰/₀) iz našeg uzorka izjavio da će *trajno ostati živjeti u inozemstvu* i isto toliko da će *povremeno živjeti u inozemstvu, povremeno u Jugoslaviji*. S uključivanjem zemlje u evropske integracijske procese može se očekivati znatan porast posljednje navedene kategorije polupovratnika.

Zanimalo nas je o čemu ovisi povratak onih koji se žele vratiti. Razlozi koje smo ponudili kao moguće odgovore nisu se međusobno isključivali. Zapravo za svaki od navedenih razloga tražio se potvrdni ili negativni odgovor (da ili ne). Pokazalo se da za izrazitu većinu naših ispitanika (62.73⁰/₀) *povratak u zemlju ovisi o stjecanju uvjeta za mirovinu*. Drugi po važnosti uvjet povratka odnosi se na *razvoj situacije u Jugoslaviji* (40⁰/₀). Znatno će manje na povratak utjecati *razvoj situacije u zemlji rada i školovanje djece* (jedno i drugo bitno je za oko 26⁰/₀ ispitanika).

Kada je riječ o školovanju djece, mogao bi se iz navedenog postotka steći pogrešan dojam o stvarnoj (ne)važnosti tog faktora povratka. Zbog korektna interpretacije i razumijevanja potrebno je dobiveni rezultat od 26⁰/₀ sagledati u realnom kontekstu onih roditelja koji imaju djecu, i to na školovanju u inozemstvu. Među našim ispitanicima 252 imaju djecu. Našom anketom ustanovili smo također da su njihova djeca znatno češće na školovanju u Jugoslaviji nego u inozemstvu. To je po sebi indikativni podatak o povratničkoj orijentaciji. U tim slučajevima vjerojatnije je ono dodatni motiv a ne preporuka povratka. Od ukupno 95 osmoškolaca 59 se školuje ovdje, kao i 39 srednjoškolaca od 69, te svih šestoro na fakultetima. Ostali već rade, i to uglavnom u Jugoslaviji (79 od 90), ili ne rade, s tim da samo petoro živi vani, a 27-oro ovdje. U zemljama rada se, dakle, školuje 66-oro djece naših ispitanika. Imajući u vidu (a taj podatak nismo ispitali) da dio migranata ima više od jednog djeteta te da se u uzorku našlo i nekoliko bračnih parova, možemo zaključiti da je školovanje djece u inozemstvu, a time onda i njihova socijalizacija, jedna od najsvjetlijih i najvažnijih prepreka povratka za te roditelje. To se odnosi i na dio roditelja kojih se djeca školuju ovdje, a htjela bi ili bi to roditelji htjeli da se doškoluju (ili rade) vani. U ovom kontekstu 26⁰/₀ pozitivnih odgovora na pitanje *ovisi li Vaš povratak o školovanju djece?* dobiva svoje pravo značenje, jer vjerojatno obuhvaća praktički sve roditelje kojih se djeca školuju (ili je u planu njihovo školovanje) u inozemstvu.

Ukoliko se namjeravate vratiti, što mislite po povratku raditi — bilo je sljedeće pitanje s mogućnošću istovremenog zaokruživanja više ponuđenih odgovora. Gotovo dvije trećine budućih povratnika ponajviše računaju da će *živjeti od mirovine i uštedevine* (63⁰/₀), a više od polovine (51⁰/₀) misli se baviti i poljoprivredom.

Preuzetni planovi s povratnicima mahom potencijalnim poduzetnicima nerealni su⁴ kao što je potvrđeno nalazima ovog istraživanja. Ipak, objek-

⁴ Neka prijašnja očekivanja u vezi s poduzetničkim povratničkim potencijalima pokazala su se nerealnim. Razlozi tomu ležali su dobrim dijelom u samom društveno-ekonomskom sistemu, nesigurnosti privatne inicijative u prvom redu. Iskustva i drugih zemalja u kojima nije bilo sistemskih ograničenja za poduzetništvo, međutim, govore da postoje i neki drugi razlozi izjalovljenja pretjeranih očekivanja u vezi s migrantskom privrednom inicijativom. Prvo, migranti imaju vrlo malo poduzetničko iskustvo, jer su mahom radili na repetitivnim, parcelliziranim industrijskim poslovima. Pojedinci pak među njima koji su uspjeli kao poduzetnici, a što pretpostavlja i njihovu integraciju u imigracijsko društvo, teže se vraćaju. Mogućnosti i aspiracije dijela onih drugih uglavnom sežu do otvaranja ugostiteljskih objekata

tivno gledajući, relativno je znatan udio migranata koji namjeravaju *osnovati obrtničku radionicu ili tvrtku* (16.24%), odnosno *uložiti svoj novac u neki posao u Jugoslaviji* (15.87%). Na moguće zaposlenje u nekom poduzeću po planiranom povratku još uvijek računa 7%, dok su samo troje izrazili namjeru da *ulože svoj kapital u neki posao u inozemstvu*.

Konačno se na ovom pitanju pojavilo nekoliko statistički značajnih razlika u vezi sa obrazovnom razinom i starošću ispitanika kao nezavisnim varijablama. Prvo, statistički značajna razlika (na razini rizika manjeg od 1%) pokazala se između naša tri obrazovna razreda u odnosu na planirano osnivanje obrtničke radionice ili tvrtke. Kao što se moglo pretpostaviti, najobrazovnija skupina iz našeg uzorka (sa znatnom ili srednjom stručnom spremom) proporcionalno najviše (27%) ima poduzetničke ambicije. Pravilnost korelacije školske spreme i poduzetničkih planova narušavaju međutim prve dvije skupine. Oni s osnovnom školom, naime, nešto su rjeđe potvrdno odgovorili na pitanja o namjeri osnivanja svoje radionice ili tvrtke po povratku (9.30%), nego ispitanici bez osnovne škole (12.50%).

Podjela po školskoj spremi dala je statistički znatnu razliku (razinu značajnosti manje od 1%) i u odgovoru na pitanje da li se ispitanici po povratku misle baviti poljoprivredom. Smjer povezanosti tih dviju varijabli dakako upravo je suprotan prethodnom. Dok tek svaki treći respondent sa srednjom školskom spremom (34%) odgovara potvrdno, to isto čini dvije trećine onih bez osnovne škole (67.50%). Srednja obrazovna grupa zauzima ovdje dosljedno srednju poziciju sa 58.91% pozitivnih odgovora.

Sasvim logično i prema očekivanju mladi migranti (do 40 godina) daleko manje računaju da će živjeti od mirovine i uštedevine (36.49%) nego stariji (41 i više) 73.10% (statistička značajnost manja od 1%).

Konkrektno mladi daleko češće misle potražiti posao u poduzeću (16.22%) kad se vrate, naspram 4% starijih. Drugim riječima, mladi bi se četiri puta češće vraćali uz pretpostavku dobivanja posla u zemlji (i naravno uz izjednačenost sa starijom grupom po ostalim obilježjima). Signifikantnost je i ovdje ispod 1%.

Na slično i ujedno kontrolno pitanje — *što otežava Vaš povratak?* — uz proširenu listu odgovora, dobili smo sljedeću distribuciju. Prvo, važno je istaknuti da je za svakog četvrtog ispitanika *nemogućnost nalaženja zaposlenja* jedna od bitnih preporuka za (raniji) povratak. Kada znamo da ih istovremeno tek 7% namjerava tražiti zaposlenje po povratku, zaključujemo da ostali (od 7% do 25%) naprosto ne vjeruju u mogućnost (odgovarajućeg) zaposlenja u domovini i stoga svoje povratničke planove ne vežu očekivanjem zaposlenja i time, svakako, prolongiraju svoj migracijski status. Češće nego svaki drugi respondent (55.72%) *čeka mirovinu* kao pretpostavku eventualnog povratka. To je osjetno manje u usporedbi s odgovorima iz prethodnog pitanja, što se može objasniti time što se ovo pitanje odnosilo na sve ispitanike, a prethodno na one koji se *žele vratiti*.

Želja djece da se školuju vani ovdje je u manje od 15% slučajeva navedena kao otežavajuća okolnost za povratak. Razlika prema naprijed navedenim odgovorima može se, vjerujemo, objasniti time što je prethodnim

ili malih trgovina, a rjeđe od nekoga industrijskog pogona. To potvrđuju rezultati dubinske studije jednog mjesta na talijanskom jugu. Mada je gotovo 80% ispitanika akumuliralo znatne uštede, mali ih je dio investirao u privredne djelatnosti. Samo je 6 od 80 izjavilo da su se vratili zbog nekog poduzetništva, a svi su bili u radnoj dobi. Vidi, King, R.; Mortimer, J.; Strachan, A.; Vignola, M. »Emigrazione di ritorno e sviluppo di un comune rurale in Basilicata« *Studi emigratorie*, 1985, No. 78, str. 181. Utoliko su za razvojnu migracijsku politiku vredniji rezultati koje smo ovdje dobili u pogledu poduzetničke orijentacije, ali ih tek oprezno smijemo generalizirati.

pitanjem izravno traženo od ispitanika da odgovore sa da ili ne na svaki ponuđeni odgovor. Posve je razumljivo da su svi koji imaju djecu na školovanju u inozemstvu odgovorili potvrdno. U ovoj drugoj varijanti pitanja ispitanici su izlučili nekoliko najvažnijih prepreka povratka, ali ne sve. Možemo, dakle, pretpostaviti da se dio migranata prve generacije (i dalje) namjerava vratiti u domovinu, mireći se sa školovanjem i vjerojatno ostankom svoje djece u imigracijskoj zemlji.

Nesigurnost investiranja vlastitog novca navedeno je u 16.61% slučajeva kao otežavajuća okolnost za povratak. Ako su među njima većinom oni koji nisu izrazili spremnost da usprkos nesigurnosti ipak investiraju i time olakšaju povratak, to ovaj podatak možemo shvatiti kao mjeru dodatnog poduzetničkog potencijala među migrantima — ukoliko steknu veće povjerenje u sigurnost privatnog investiranja u Jugoslaviji.

Među 18.42% ispitanika kojima je ozbiljna smetnja *drukčiji način života i standard na koji su se navikli vani*, po našem sudu treba tražiti veći dio onih koji se neće vratiti.

S obzirom na moment u kome je anketno istraživanje provedeno, na vrhuncu političke krize u zemlji krajem 1989. moglo se očekivati da će *nesigurna politička situacija* češće biti zaokruživana među ponuđenim odgovorima na pitanje što otežava povratak, nego što se pokazalo (22.14%).

Nerješeno stambeno pitanje jedino je sa naše liste doista marginalno (4%), što smo i pretpostavljali, jer je poznato da su radni migranti, barem u manjim mjestima ponajprije ulagali upravo u kuće i stanove, kao osnovnu pretpostavku planiranog povratka. (To je potvrđeno i našim ispitivanjem u kome je 95% ispitanika potvrdno odgovorilo na pitanje da li su dosada ulagali dio svojih ušteđevina u izgradnju kuće ili kupnju stana u domovini).

Općina porijekla migranata, što nas je u ovom istraživanju posebno zanimalo, ni u vezi s ovim pitanjem nije se pokazala značajnom nezavisnom varijablom, što smanjuje rizik generalizacije dobivenih rezultata na širi prostor manjih mjesta kontinentalne Hrvatske.

Naši dobni razredi, međutim, značajno su se statistički razlikovali u odgovoru na četiri od sedam navedenih mogućih zapreka povratku. Mlađi su mnogo češće vezani željom djece da se školuju vani, više nego svaki četvrti (27%) prema svakom desetom starijem od 41 godine. (Signifikantnost na razini od 1%). To je i razumljivo jer otprilike u istoj proporciji imaju i djecu na školovanju (vani). Uz veći, ali uobičajeni rizik od 5%, možemo odbaciti i nul-hipotezu da dob ispitanika ne utječe na prihvaćanje drukčijeg načina života i standarda vani i s tim u vezi otežanog povratka. Mladima je znatno više smetnja za povratak drukčiji način života i standard na koji su navikli vani nego starijima (27.03% naspram 15.23%). To je ipak unekoliko neočekivan nalaz koji bi trebalo objasniti daljim ispitivanjem. Stariji su naime u prosjeku svakako duže živjeli vani, a ipak su se manje familijalizirali sa kulturom imigracijskog društva. Vjerojatno se mlađi razlikuju i po obrazovanju i boljoj integriranosti u imigracijska društva i po nekim drugim karakteristikama koje utječu na njihovo veće isticanje novog načina života kao prepreke povratku.

Mlađi su istovremeno osjetljiviji na nesigurnu političku situaciju u domovini: 31.08% to navodi kao otežavajuću okolnost za povratak, prema 18.78% starijih. (Razina značajnosti χ^2 5%). I konačno, kao i u prethodnom sličnom pitanju, testiranje je pokazalo statističku značajnost (uz manje od 1% rizika) među starosnim skupinama u isticanju čekanja na mirovinu kao razloga odlaganja povratka.

Inicijalni *cliché* o našim radnicima na privremenom radu, označen kovanicom *Jugošvaba*, imao je negativnu i obojnu vrijednosnu konotaciju. Taj podrugljivi naziv izražavao je stav izvjesne zavisti i nerazumijevanja jedne još predominantno egalitarne domaće javnosti prema našim ljudima, koji su, za domaći ukus suviše napadno, demonstrirali svoj novi potrošački standard. Termin *Jugošvaba* u međuvremenu je iščeznuo, ne samo iz javne upotrebe, indicirajući i promjenu vrijednosnog sklopa, u kome se migrantima, osobito u najnovije vrijeme, posvećuje posebna pažnja. U njih se štoviše polažu velike nade zbog razvojnih, posebice kapitalskih, potencijala koje bi mogli imati u privrednoj obnovi zemlje. Ipak, već sam višegodišnji život izvan rodnog kraja, usprkos povremenim boravcima ovdje, dovodi migrante u poseban odnos s domaćim ljudima koji imaju svoj život — i na običnom ljudskom planu postavlja se pitanje kako će povratnici biti primljeni. Stoga smo pitali — *Kad biste se vratili, što mislite kako bi Vas ljudi u vašem kraju primili?*

Vrlo malo ispitanika misli da bi bili primljeni *loše* (6.64⁰/₀) ili *vrlo loše* (2.21⁰/₀). Polovica očekuje *dobar prijem*, te 13.65⁰/₀ *jako dobar*. Više od četvrtine (27⁰/₀) međutim izjavljuje da *ne znaju*. Mada među posljednjima vjerojatno ima i onih koji nisu željeli priznati svoje bojazni u vezi sa stvarnim prihvaćanjem nakon povratka od strane (zapravo nove sredine) u domovini, ove bojazni čini se nisu raširene i ne predstavljaju raširenu subjektivnu psihološku prepreku povratku. Barem ne u manjim sredinama kao što su općine iz našeg istraživanja.

Ocjena migracijske politike općine porijekla

Nekoliko pitanja odnosilo se posebno na općinu porijekla migranata i s obzirom da je Čakovec na glasu po svojoj naprednoj migracijskoj politici za razliku od nerazvijene općine Slunj, mogli smo očekivati značajne razlike u odgovorima Čakovčana i Slunjana.

Prvo smo htjeli doznati da li po mišljenju ispitanika, *njihova općina čini dovoljno u okviru svojih mogućnosti da olakša njihov povratak*. Zbog standardne statističke obrade ponovo je konstruirana skala s pet stupnjeva, s alternativama: 1) *čini sve što može*; 2) *čini dovoljno*; 3) *ne čini dovoljno*; 4) *ne čini stvarno ništa*; 5) *ne znam, nisam o tome razmišljao*.

Gotovo svaki treći ispitanik (32.47⁰/₀) drži da općina ne čini dovoljno da olakša povratak i još svaki deseti da ne čini stvarno ništa. S druge strane svaki peti (20.66⁰/₀) smatra da općina čini dovoljno i opet svaki deseti ističe da čini sve što može. Više od jedne četvrtine (27.31⁰/₀), međutim, nije zauzelo stav, nego se konformiralo na poziciji bez mišljenja.

Jeste li čuli od povratnika u ovoj općini da se žale na općinske vlasti? Skoro 42⁰/₀ čulo je da se povratnici *ponekad žale*, a često 26⁰/₀. Manje od četvrtine (24⁰/₀) zaokružilo je odgovor: *Ne, uopće se ne žale*, a 8⁰/₀ izbjeglo je bilo kakav odgovor, što je također indikativno.

Općinsko porijeklo migranata nije se pokazalo usprkos našim očekivanjima (statistički) značajnom nezavisnom varijablom. To se, barem djelomično, može objasniti relativno manjim očekivanjima Slunjana.

Zatim smo prešli na izravnije pitanje — *Kakvo je Vaše iskustvo sa vlastima u ovoj općini?* Očekivali smo zbog toga i veći konformizam u odgovorima, tim više što se znatan dio anketiranja provodio u mjesnim uredima, koji su pružetak općinske uprave (no bez nazočnosti njihovih službenika).

Istraživači-anketari imali su impresiju da su ispitanici vrlo sumnjičavi, posebno kada je riječ o vlastima, vjerojatno s više ili manje razloga za to, te da jedan dio nije iskreno odgovarao na to pitanje. U nekoliko slučajeva to se potvrdilo u naknadnom neformalnom i opuštenijem razgovoru. Stoga valja pretpostaviti da je stvarno nezadovoljstvo migranata (dosadašnjim) općinskim upravama svakako veće nego što naši rezultati indiciraju.

Svaki treći ispitanik izjavio je da *ne zna, odnosno da nema nikakvo iskustvo*, mada je teško zamislivo neimati nikakvo iskustvo a godinama biti migrant s kućom ili stanom, obitelji, u rodnom kraju, da ne spominjemo kontakte »bliske vrste« s policijom. Među ostalima najviše je, jedna trećina, onih koji su *uglavnom zadovoljni*, što doduše može implicirati i da su ponekad nezadovoljni. *Uglavnom je nezadovoljno 23.25%*, te *jako zadovoljno samo 3.32%*, odnosno 9 ispitanika. Jedina statistička značajna razlika utvrđena je ponovo podjelom ispitanika na dva dobna razreda. Stariji očito imaju negativnije iskustvo, što je i razumljivo s obzirom na prijašnju kruću migracijsku politiku i otvoreniju sumnjičavost vlasti prema migrantima. Gotovo jedna trećina starijih izrazila je nezadovoljstvo, od čega 4.57% jako nezadovoljstvo, prema 12.16% mladih, među kojima se nije našao niti jedan krajnje nezadovoljan. Zadovoljnih ima podjednako u obje grupe (39% mladi i 41% stariji) od čega marginalni postoci otpadaju na jako zadovoljne (1.35% i 3.55%). Zanimljivo je da je gotovo svaki drugi mladi sustegnut (48.65%) izjavivši da nema nikakvo iskustvo, što može indicirati njihov veći konformizam i opreznost u odnosu na to pitanje. O iskustvu s vlastima ništa ne zna istovremeno 27.41% starijih.

Razvoj i migranti

Centralna baterija pitanja odnosila se na stavove i ulogu migranata u razvoju rodno kraja. Na načelno pitanje — *Sto mislite da li vi migranti možete pomoći u razvoju svoga kraja*, velika većina (84%) pozitivno je odgovorila. Pritom su se podijelili u gotovo jednake skupine umjereno opreznih s odgovorom — *možemo malo* (40.96%) i gorljivih — *možemo mnogo* (43.54%). Nitko nije zaokružio odgovor — *uopće ne možemo*, 6% umjereno je pesimistično — *uglavnom možemo*, a 9% o tome *nema svoje mišljenje*.

Statistička značajnost razlike u odgovorima nađena je s obzirom na podjelu ispitanika prema starosti, dobi i konačno općinskom porijeklu. U prvom i posljednjem slučaju prihvaćamo alternativnu hipotezu na razini signifikantnosti od 0.01, a u drugom slučaju 0.05.

Niže obrazovani skeptičniji su u mogućnost svoje pomoći razvoju rodno kraja, što je zapravo vrlo realan stav. Tako svaki peti ispitanik bez osnovne škole drži da oni — *uglavnom ne mogu pomoći*, naspram 5.43% onih s osnovnom školom i samo 2% s obrtom ili srednjom školom. Istovremeno treća, relativno najobrazovanija skupina, više se nego dvostruko češće u odnosu na prvu priklanja stavu da *može mnogo pomoći* (57% versus 27.50%). Druga je skupina konzekventno u sredini sa 38% prihvaćanja istoga stava.

Mladi ispitanici češće smatraju da mogu puno pomoći (48.65% prema 41.62%), a rjeđe da uglavnom ne mogu pomoći (4.05% i 7.11%). Stariji su oprezniji — čak 45.18% opredjeljuje se za soluciju male pomoći koju prihvaća 29.73% mladih. Neočekivano znatno više mladih istovremeno o tome nema stajališta (nisu o tome razmišljali).

Nezavisna varijabla općinsko porijeklo utjecala je kod ovog pitanja u pretpostavljenom smjeru. Slunjanici su izrazili više skepsu u mogućnost pomoći svom rodnom kraju nego Čakovčani (14⁰/₀ i 6⁰/₀ odgovara da uglavnom ne mogu pomoći). U gotovo istom omjeru Čakovčani za razliku od Slunjanika misle da mogu pomoći (49⁰/₀ prema 23⁰/₀). Prvi su i manje suzdržani, odnosno bez stava o pitanju pomoći (8⁰/₀—14⁰/₀). Nalaz je u skladu s našim istraživačkim pristupom da migracija (a time migranti i njihova svijest) mogu biti kako moment razvoja, tako i zaostajanja u razvoju. Treba ipak imati u vidu da je ovdje mogla djelovati i neka interferirajuća varijabla, na primjer školska sprema, koja je prema percepciji anketara bila izgleda niža u ispitanika iz Slunja.

Zatim je navedeno osam različitih načina pomoći i zatraženo da označe sve one s kojima se slažu. Oko polovice ispitanika složilo se da migranti mogu, u razvoju svoga rodnog kraja, pomoći na sljedeće načine:

- 1) *ulaganjem svojih ušteđevina u jugoslavenske banke* (52⁰/₀);
- 2) *osnivanje vlastitih radionica i poduzeća* (50.18⁰/₀);
- 3) *ulaganjem svojih ušteda u poljoprivredu* (49.45⁰/₀);
- 4) *pomaganjem u izgradnji mjesta gdje migranti imaju kuće ili stanove* (48.34⁰/₀).

Nešto manje interesa mogućeg angažiranja u razvoju rodnog kraja predloženo na našoj listi, privuklo je:

- 5) *ulaganje ušteda u privatna poduzeća* (42⁰/₀) i
- 6) *pomoć svojim znanjem i iskustvom* (39.48⁰/₀).

Marginalnu preferenciju ispitanika dobilo je:

- 7) *ulaganje ušteda u društvena poduzeća* (13.28⁰/₀) i
- 8) *društveno-politički rad nakon povratka* (11⁰/₀).

Masovno sudjelovanje migranata na izborima u Hrvatskoj pokazalo je njihov veliki interes za politički razvoj zemlje. Stoga se može zaključiti da je niski postotak pozitivnih odgovora na društveno-politički angažman nakon povratka barem djelomično izraz svijesti o svom marginalnom društvenom položaju, pa čak i nepoželjnosti, u dotadašnjem društveno-političkom životu. Bit će zanimljivo i indikativno usporediti odgovore nekog budućeg ispitivanja migranata sa sličnim pitanjima.

Između čakovečkih i slunjskih migranata pokazala se statistički značajna razlika (uz rizik odbacivanja 0-hipoteze $p = 0,163$) u isticanju pomoći u izgradnji mjesta gdje imaju kuće ili stanove. Više od polovice prvih (52.34⁰/₀) te svaki treći iz slunjske općine zaokružio je (i) tu opciju. S jedne strane, može se raditi o razvijenijoj svijesti ljudi u naprednom kraju o potrebi infrastrukturne izgradnje mjesta u kome će živjeti, odnosno njihovim većim urbanim potrebama. S druge strane, Čakovčani su svojim stavom mogli izraziti veće zadovoljstvo dosadašnjom politikom izgradnje svojega mjesta, posebno općinskog središta. I obrnuto, Slunjanici su mogli izraziti svoje nezadovoljstvo sa stanjem svojega mjesta i veću nevjericu da se isplati pomagati izgradnju mjesta.

Obrazovne skupine iz našega uzorka međusobno se pak statistički značajno razlikuju (razlika značajnosti 0.05) u optiranju za ulaganjem migrantskih ušteda u privatna poduzeća. Prema očekivanju najobrazovaniji kontingent ispitanika proporcionalno je najviše (57⁰/₀) isticao taj oblik pomoći razvoju svoga kraja. Oni bez osnovne škole to su učinili u 37.50⁰/₀ slučajeva, dok je srednji obrazovni razred neočekivano narušio tendenciju ve-

zanja poduzetničke orijentacije uz višu obrazovanost. Oni su naime najrjeđe zaokružili isti odgovor (svaki treći).

Zanimalo nas je dalje u što su naši ispitanici dosad ulagali dio svoje uštedevine u zemlji te u što planiraju investirati ubuduće.

Tablica 2

Ulaganje ušteda

	prije	ubuduće
1) u izgradnju kuće, kupnju stana	258 95.20%	139 51.29%
2) u gradnju vikendice, kupnju vikendice	9 3.32%	15 5.54%
3) u kupovinu poljoprivredne zemlje	143 52.77%	56 20.66%
4) u kupovinu poljoprivrednih strojeva	161 59.41%	101 32.27%
5) u otvaranje obrtničke radionice	14 5.17%	59 21.77%
6) u štednju u jugoslavenskoj banci	198 73.06%	178 65.68%

Kao što se vidi iz tabl. 2, tek neznatni dio (manje od 5% ispitanika nije ulagao svoja sredstva u izgradnju kuće, kupovinu stana, što nesumnjivo indicira njihovu orijentaciju na povratak. Blizu tri četvrtine štedjelo je u jugoslavenskim bankama. Sljedeće kategorije investiranja po učestalosti bili su poljoprivredni strojevi i poljoprivredna zemlja. Važno je za razvoj male privrede da je više od 5% ispitanika, usprkos mogućim poteškoćama u dosadašnjem privrednom sistemu, već ulagalo u otvaranje obrtničke radionice.

Smatrali smo da je dob morala objektivno utjecati na dosadašnji opseg i strukturu investicija u zemlji. Statistička signifikantnost razlika, međutim, u odgovorima ustanovljena je testiranjem jedino kad je riječ o izgradnji kuće (na razini od 0.01). Mlađi su, razumljivo, rjeđe nego stariji imali stambene investicije u domovini (89.19% u usporedbi s 97.46% starijih). Dio njih možda i nije više morao ulagati u kuću ili stan ukoliko su to za njih već riješili njihovi roditelji (migranti). Dobiveni rezultat za mlađu skupinu međutim treba se također smatrati vrlo visokom potvrdom povratničke orijentacije. Razlika u tom pitanju još je očitija križanjem odgovora s vremenom odlaska u migracije (razina signifikantnosti 0.01). Svih šestoro ispitanika koji su migrirali prije 1964. ulagali su u izgradnju kuće ili kupnju stana, gotovo 97% onih koji su u inozemstvo otišli između 1965. i 1973. u usporedbi s nešto preko 77% migranata od 1974. nadalje.

Utvrđeno je dalje da su manje obrazovani ispitanici više ulagali u poljoprivredne strojeve (70% iz prve skupine, 64.34% druge i 48% iz treće najobrazovanije). Istovremeno, međutim, ne postoji statistički značajna razlika među istim kategorijama u kupovini zemlje. Dobiveni podaci ipak upućuju na veću orijentiranost na poljoprivrednu proizvodnju ispitanika bez osnovne škole, što je razumljivo, ali i na znatne potencijale u modernizaciji migrantskih poljoprivrednih gospodarstava.

Za razliku od dosadašnjih ulaganja, kada je riječ o budućim, Čakovčani i Slunjanji značajno se statistički razlikuju u svojim planovima. Testiranjem

ustanovljena je razlika u pogledu svih potencijalnih investicija s naše liste, osim izgradnje ili kupnje vikendice.

Istraživači su na terenu uočili različite standarde života i stanovanja između slunjskih i čakovečkih migranata. Kuće prvih češće nisu bile dovršene i stoga se moglo očekivati da će oni i ubuduće relativno više ulagati u kuće i stanove. I doista, to je potvrđeno njihovim izjavama (65% prvih i 48% drugih, uz rizik od 0.02). Dalje, svaki četvrti Slunjanin i svaki peti Čakovčanin namjerava kupiti (još) poljoprivredne zemlje. Prvi također češće namjeravaju ulagati u poljoprivredne strojeve (46% naspram 35%). Nalazi mogu s jedne strane govoriti da poljoprivredne investicije slunjskih migranata kasne »u fazi« zbog njihova nižeg standarda, a s druge da su relativno više orijentirani na poljoprivredu po povratku. Nasuprot poljoprivredi Čakovčani češće (22.43% prema 19.30%, na razini signifikantnosti od 0.02) imaju u planu ulagati u otvaranje obrtničkih radionica. I konačno, čakovečki migranti nastavit će u nešto većoj proporciji štedjeti u jugoslavenskim bankama (67% naspram 61%, značajnost 0.03), u čemu posebnu ulogu vjerojatno ima Čakovečka banka, dok Slunjani nemaju sličnu regionalnu banku.

Usporedba dva niza u tabl. 2 o dosadašnjim i budućim ulaganjima pokazuje očekivani pomak u smanjivanju svih, da tako kažemo, inicijalnih ulaganja: u kuće, poljoprivredu, pa čak i bankovnu štednju u domovini. To ne znači da se i dalje neće raditi o znatnim sredstvima usmjerenim u navedene investicije. Radi se o tome da su neke osnovne povratničke pretpostavke ostvarene, koje, međutim, danas nisu dovoljne. Svakako je uočljiv, s druge strane, veliki pozitivni pomak u pravcu spremnosti na ulaganja u malu privredu, što daje osnovu vjerovanju da znatan dio migranata doista može i želi biti privredno aktivno u zemlji, prije ili nakon povratka.

Na kraju ove serije pitali smo: *Što mislite da li se od naših ekonomskih migranata kao što ste Vi može očekivati pomoć u razvoju rodnog kraja, odnosno mjesta gdje imaju kuće ili stanove?* Ponuđena su tri alternativna stava: 1. nitko nema pravo tražiti pomoć od nas ekonomskih migranata, jer nama nitko nije pomogao; 2. od ekonomskih migranata može se očekivati pomoć, ali se i nas mora više uvažavati i moramo biti sigurni da se sredstva racionalno koriste, 3. može se svakako očekivati pomoć od nas ekonomskih migranata, jer smo i mi zainteresirani za razvoj rodnog kraja odnosno mjesta gdje imamo kuću ili stan.

Očekivali smo pravilnu distribuciju, odnosno koncentraciju odgovora na drugom stavu — uvjetne pomoći. Međutim, druga i treća alternativa prihvaćene su u potpuno istom postotku (44%), a prva od svakog desetog ispitanika. Držim da su, osobito drugi i treći stav, formulirani isuviše složeno i iznijansirano za našeg prosječnog ispitanika, i to je moglo utjecati na distribuciju odgovora. Mogla se stoga očekivati statistički znatna razlika u odgovorima na to pitanje među ispitanicima s različitim razinom obrazovanja, ali to nije potvrđeno, kao ni u slučaju s drugim nezavisnim varijablama.

Na kraju ovdje ćemo još analizirati dobivene rezultate na pitanje — *Jeste li više zainteresirani za političke događaje u zemlji rada ili u Jugoslaviji.* Samo je 13 ispitanika (4.8%) više zainteresirano za političke događaje u imigracijskoj zemlji, dok je više od polovice više zainteresirano za jugoslavensku političku scenu (52%). Dodatna četvrtina (23.62%) ima podjednak interes za politička zbivanja kako u zemlji rada tako i zemlji porijekla. Rezidualna skupina koju čini gotovo svaki peti ispitanik (19.19%) izjavljuje da uopće nisu zainteresirani za političke događaje. Dobiveni podaci sugeriraju jaku vezu s domovinom, što je također jedna od pretpostavki realnosti povratka. Naš

nalaz u najmanju ruku pobija sliku o nepolitičnosti prosječnog radnog migranta, mada bi navedeno pitanje trebalo produbiti različitim aspektima političnosti, a ne samo generalnog interesa.

Neočekivano Slunjanjani su izrazili daleko veći interes za političke događaje u domovini nego Čakovčani (70.18% nasuprot 47.20%, no treba napomenuti da smo alternativnu hipotezu prihvatili uz granični rizik — $p = 0.0522$). Još je zanimljivije da je u prvoj skupini nađena manja proporcija političke nezainteresiranosti (14.04% u odnosu na 20.56%). Kad je riječ o političkom životu u zemlji rada, obje skupine su vrlo bliske na marginalnoj razini interesa. S obzirom da nismo našli statistički značajnu razliku u povratničkoj orijentaciji između jednih i drugih, pitamo se jesu li Čakovčani, zbog nekog razloga, prikrivali svoj stvarni interes za ovdašnju politiku ili su doista politički interes ravnomjernije podijelili između domovine i zemlje rada. Otuda je češće nego svaki četvrti Čakovčanin podjednako politički zainteresiran za obje zemlje (27.10%), prema desetini (10.53%) Slunjana. To može biti i indikator bolje integriranosti prvih u imigracijsko društvo.

U zaključku možemo reći da je naša opća polazna hipoteza potvrđena, naime, da općinsko porijeklo migranata može utjecati kao nezavisna varijabla na njihove stavove i mišljenja o široj problematici društvenog razvoja i migracija. Naravno, radi se o slučaju kada se općine iz kojih migranti potječu i u koje se mahom namjeravaju vratiti, razlikuju po svom društveno-ekonomskom razvoju i migracijskoj politici. Zbog znanstvene korektnosti treba reći da naši rezultati ne dopuštaju širu generalizaciju na području cijele Republike ili zemlje, zbog ograničenosti uzorka na dvije općine. No pretpostavljamo da bismo, barem u kontinentalnom dijelu Hrvatske, mogli očekivati da bi se stavovi i mišljenja radnih migranata iz drugih migracijskih općina o istim pitanjima, kretali uglavnom negdje između Slunjana i Čakovčana, jer su i migracijsko-razvojne razlike među njima manje. Tim više što općinsko porijeklo i u našem istraživanju češće nije nego što jest rezultiralo statističkom značajnošću razlika u odgovorima ispitanika.

Migranti prve generacije, po osnovnim objektivnim obilježjima, relativno su homogena skupina (male razlike u obrazovanju, radnom statusu i dr.) i na njihove stavove i mišljenja očito ponajprije utječe migracijsko iskustvo koje je najčešće vrlo slično. Otuda malo statistički signifikantnih razlika s obzirom na nezavisne varijable. Ipak, ustanovljen je logičan i uglavnom očekivan utjecaj školske spreme, dobi i spola, u vezi s nekim pitanjima migracija, razvoja, povratničkih planova.

U cjelini gledajući našli smo da su radni migranti još u velikoj većini povratnički orijentirani, da su uvelike zainteresirani za društveno-ekonomski razvoj rodnog kraja i zemlje, i štoviše da imaju znatne povratničke investicijske, pa i poduzetničke planove.

MIGRANT WORKERS AND SOCIAL DEVELOPMENT — A SURVEY IN TWO COMMUNES

SUMMARY

This report presents some partial results of a questionnaire survey of migrant workers in regard to their migration experience, the social and economic development of their home areas and their role in this. Altogether 57 people from the commune of Slunj (about 5% of the population) and 214 people from the

commune of Čakovec (3.3% of the population, according to the 1981 census) were surveyed. These two communes are areas of high external migration, differing from one another in the degree of socioeconomic development. The initial hypothesis — i.e. that the communal origin of migrants, in such cases, can influence (as an independent variable) some of the attitudes, thoughts and orientations of respondents in regard to the wider problem of migration and development — was confirmed. Nevertheless, caution is needed in the interpretation of the data, both because of the limited sample and because, in some questions, a statistically significant difference were not found between the two communes. However, the effect of certain other objective traits of respondents was indicated — e.g. age, level of schooling, and sex. In general, it was discovered that migrant workers are still overwhelmingly return-oriented (82% explicitly declared their intention to return >), that they are largely interested in the economic and political development of their home areas and, moreover, that they have important investment and entrepreneurial plans for their home areas and countries.